

DÁNIELISZ ENDRE

Közkinccsé lett a teljes Arany-életmű (5.)

Egy élet levélváltása (1.)

Kultúra

Arany János összes művei kritikai kiadásának eddig 14 kötetével ismerkedtünk meg; egyidejűleg vettük tudomásul, hogy napvilágra kerülésük csupán 13 esztendőig igényelt. Ezek nyomán föltárultak előttünk halhatatlan eposzai, balladái, lírai alkotásai létrejöttének körülményei, az angol és ógörög színművek magyarítása. Részesei lehettünk két irodalmi folyóirata szerkesztői gondjainak, a család létét biztosító hivatali tevékenységének, nem végső soron közösségi feladatvállalásainak. Tanúi lehettünk ama csodának, hogy nyugdíjas éveiben megújuló szellemi elkötelezettsége arra buzdította, hogy befejezze a *Toldi trilógiát*, folytassa *Bolond Istókját*, s a nyári hónapok gyümölcse öregkori lírájának, mágikus elemeket ötvöző balladáinak felsorakoztatása az *Őszikék* versciklusban.

Mindezek a teljesség valóra váltását bizonyítják. Ám a Tudományos Akadémia Irodalmi Intézetének Szövegkiadási Bizottsága ezt nem így értékelte. Az 1950-es évek elején úgy határozott, hogy halhatatlan klasszikusaink, Petőfi és Arany valamennyi alkotását az irodalomtörténészek igényeinek eleget tevő kritikai kiadásban bocsátja a kutatók s gondos olvasók elé, amibe az általuk s a hozzájuk írott levelek is beleillenek. Az ezutáni kötetek másságát kifejezendő a címlapra új titulus is kerül: *Arany János levelezése*. Alatta – zárójelben – az itt helyet kapó levelek két szélső keltezési éve. Az átellenes lapon megőrizték a kritikai kiadás folyamatos sorszámát, ami a XV. kötettől XIX.-ig terjed; alatta pedig: *Levelezés* 1-től 5-ig. E sorozat 1. és 2. kötetének főszerkesztője továbbra is Keresztury Dezső, lektora Barta János. A Szövegkiadási Bizottság az ő tudtukkal és jóváhagyásukkal bízta meg a teljes Arany-levelezés feltárásával és elemzésével az irodalomtörténész Sáfrán Györgyit, az MTA levéltárának alapos ismerőjét. Besegítőként Bisztray Gyula literátus szerepelt, a Tompa Mihály-életmű és -levélváltás lelkes búvárlója.

DÁNIELISZ ENDRE (1925, Nagyszalonta) tanár, irodalom- és helytörténész. A Bolyai Egyetemen diplomázott (1951). Előbb tanár, majd az Arany János Emlékmúzeum igazgatója (1956–1965), később nyugdíjazásáig ismét tanít Nagyszalontán. Irodalom- és helytörténeti kötetei mellett több ezer írása jelent meg különböző lapokban. A Biharország folyóiratban jelenleg nyelvvédelmi sorozatot közöl. A Magyar Kultúra lovagja.

A kételkedő elmékben fölmerülhet a célszerűség kérdése: ha már a kritikai kiadás Arany valamennyi alkotását kezünk ügyébe helyezte, mi szükség e sorozatot további öt kötetrel gyarapítani? Kérdésükre a história s az irodalomtörténet felel: az ókorban Julius Caesar, a kiváló államférfi vitte el a legszorgalmasabb levélíró megillető palmaágat; az 1700-as évekből Goethe és Schiller levélváltása említendő. Magyar földön a XIX. század elején Kazinczy, néhány évtizeddel később

Toldy (Schedel) Ferenc és Arany előkelő helyezését gazdag hagyatékuk bizonyítja. Utóbbi összes művei kritikai kiadásának záró öt kötetében 2620, részben az ő tollából, részben a válaszokból, egyéni kezdeményezésekből származó írás növelte ily tekintélyessé a főntebbi számadatot. Ezt némileg gyarapítják a kötetek függelékeiben közölt, kevésbé fontos személyek jelentkezései, viszont szerfölött gazdagabbak lennének az idős Arany szorgalmasan gyűjtögetett családi, baráti leveleivel. Művelődéstörténetünk mérhetetlen tragédiája az, hogy 1945 januárjának végén a Voinovici–Szalay-villát több szovjet bombatámadás földig lerombolta. Mindaz semmivé lett, amit klasszikus költőnk az utókor számára megőrzendőnek ítélt.

Az eredeti Arany-leveleket, valamint a többséget képviselő hozzá írottakat számtalan művelődési intézmény és néhány magános őrzi – utóbbiak hagyatékként örökölték őket. Természetes, hogy ennek a nemzeti kultúránkhoz tartozó irodalmi kincsnek elsődleges letéti helye az Akadémiai Könyvtár Kézirattára. Mennyiségben kevesebb, de tartalmilag jelentős gyűjtemény az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeumban található.

Néhány kézirat Nagykőrös, Debrecen és Sárospatak kincse. Természetes, hogy a Magyarország jelenlegi határain túli intézmények közül a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum magasodik ki. A világra ment költőnknek szülőföldjéhez kapcsolódó gondjain Ercsey Sándor sógor enyhít, aki 129 hiteles levelét őrizte meg. Szalontán kívül csupán nyolc Kárpát-medencei nagyvárost említhetünk néhány kézirattal.

Már említettük volt, hogy a levelek ismertetésére való átállítás 11 esztendőn át tartott. Ennek során háromtagú akadémiai kutatócsoport – Sáfrán Györgyi vezetésével – 1957 őszén Romániában egy hónapot töltött. Ebből Nagyszalonta, közlebről az Arany Emlékmúzeum tíznapos kutatást igényelt. Mikrofilmre vették a teljes Arany–Ercsey levélváltást, sőt a két családhoz s egyéb helybeliekhez fűződő bizonyítékokat. Sáfrán Györgyi a kutatómunkája és elemzése során fölmerült kérdéseket tisztázandó 1965 őszén a Csonkatorony levéltárát ismét fölkereste. A Securitate segítőként egy „magyar tudóst” bízott meg. Ennek átkos következményét mind a külhoni vendég, mind az Arany múzeum, nem szólva e sorok papírra vetőjéről, hosszú időn át gyötrellemmel szenvedte el.

*

Sáfrán Györgyi szerteágazó munkája eredményét 1974-ben adta át a kritikai kiadás legfőbb szerkesztőinek, s ők 1975-ben 950 lapon jelentették meg. Tartalmazza az 1828–1851 között keltezett 344 Arany-kéziratot s a neki szóló leveleket. Érdekes jelenség e kötet kezdő és záró szövegének műfaji és szerzői hasonlósága. Az 1. szám után a 12 éves Arany Jánoska versbe szedett levelével találkozunk, amellyel korábbi kedves tanítóját, Dévai Bálintot kereste föl: „Kívánom hivataljának / Ízes gyümölcsöt vegye / És ne a bűnnek bánatnak / Keserű tejét egye.” – E kötet 344., végső főszovegét a 14 éves gr. Tisza Domokos postázta korábbi nevelőjének Gesztről Nagykőrösre. Szép szavú levelét három saját versével zárta.

A főt említettekén kívül még 36 személy és intézmény neve és szövege került a XV. kötetbe, ám mind tartalmi, mind terjedelmi okból bemutatásukról le kell mondanunk. Helyettük essék szó XIX. századi költészetünk három halhatatlanjának levélváltásáról! A kezdet kezdetén lírikusunk így vélekedett: „Arany, Petőfi, Tompa, isten krisztus szép triumvirátus, s ha dicsőségünk nem lesz is olly nagy, mint a római triumvirátus volt, de érdemünk, úgy hiszem, lesz annyi, ha több nem.”

Arany számára Petőfi barátsága életének legnagyobb, haláláig el nem halványuló élménye volt. Tehetségének új erőit szabadította fel: tudatosította költői terveit, politikai nézeteit,

előrevitte a korábbiaktól távolodó, mélyreható tettek felé. Egyetértettek a nép nemzeté emelése s a népies költészetnek nemzeti poézissá fejlesztése követelményében. Barátságuk őszinteségéről vallanak kölcsönös látogatásaik, Zoltánka születésekor teremtett komaságuk. Megejtően rokonszenves érzelmek bomlanak ki leveleik megsárgult lapjain, tudván tudva azt, hogy míg Petőfi indulatos, erős akaratú, elveiért bátran küzdő, kolerikus vérmérsékletű, addig Aranyt a melankolikus temperamentumából fakadó szemlélődő hajlam, elmélyülési készség, tekintélyes műveltség és szellemi kultúra jellemzi. Mindezeket levélváltásuk is igazolja.

Petőfi Sándor első, Aranyt üdvözlő sorai 1847. február 4-i keltezésűek, az utolsót az erdélyi harctérre igyekvőtől 1849. július 11-i dátummal kapta kézhez. Ezek szerint a közügyekkel, poézissal fölöttébb elfoglalt forradalmár költő – mindössze másfél év alatt – 34 levéllel tisztelte meg szalontai barátját, s az kegyelettel őrizgette ezeket, sőt 1858-ban magyarázó jegyzeteket fűzött hozzájuk. – Természetes, hogy a korábbi másodjegyző nem hagyta válasz nélkül a kapott leveleket. A főntebb jelzett időszakban Arany pontosan 34 viszonzó írással tisztelte meg eszmetársát. (A közöltekhez egy apró kiegészítést: jó kedvében Arany két levelét versformába foglalta, míg Petőfi csak egyet, de azt is ritmus és rím nélkül.)

*

Ideje, hogy áttérjünk a másik lelki baráttal kialakított kapcsolatra. Arany költészetében Tompa neve, személye Petőfi lelkes üdvözlétére válaszoló versében olvasható: „Oh mondd meg nevemmel, ha felkeres Tompa, / Mily igen szeretlek téged, s őt is veled.” Előzőleg már idéztük a vezérszerepre számot tartó Petőfit hármójuk triumvirátusának elhivatottságáról. Együtt kívánta győzelemre vinni szellemi és politikai célkitűzését: új magyar nemzeti irodalmat teremteni népköltészeti forrásból. „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata.” E soraival úgy emeli magához Aranyt, hogy egyúttal tömegmozgalmi fegyvertársává teszi. Tompát már korábban maga mellett érezte. Rajtuk kívül akadtak még társak, szövetségesek közéleti és irodalmi terveik valóra váltásához.

Petőfi és Tompa már 1844-től kapcsolatba lépett egymással, sőt – esztendő múltán – személyesen is találkoztak. Ennek az volt az előzménye, hogy a szintén versíró Kerényi (Christmann) Frigyes egy hónapi időtartamra meghívta, vendégül látta Eperjesen az ország legtekintélyesebb poétáját. Tompa ekkortájt ugyanitt nevelősködött, s a személyes kapcsolat megszilárdult közöttük. Bejárták a Felvidék jeles városait, szépséges tájait. A látotakról, történetekről Petőfi *Úti jegyzeteiben* folyamatosan beszámolt lapjának. Az egyiket hangulatosan kívánván befejezni megjegyezte: amíg ő Kerényivel az erdős hegyeket járta, Tompa egy fának dőlve aludt, és erősen horkolt. Ezt a nyilvánossá tételt összezördülés követte, amit eltérő alkotói elveik, közlési nézeteltéréseik tovább mélyítettek. A szelíd lelkű szalontai barát többször is megkísérelte kibékíteni őket. Hasztalan. Még e kísérletet is nehezményezték. Egy újabb nézeteltérés hatására az immár bejei lelkészünk Petőfi összes levelét tűzbe dobta, a magyar irodalomtörténet mérhetetlen veszteségére. – Ez a meggondolatlan cselekedet a galamblelkű Aranyt érzelmileg elidegenítette barátjától; 1848 nyarán elhallgatott, és két kerek esztendőn át neki egy sort sem írt.

A forradalom eltiprását követően – Arany kezdeményezésére – visszatért korábbi kapcsolatuk. 1851 novemberéig 21 általa fogalmazott levélről szerettek tudomást kutatóink, azonban ezek – furcsa módon – egytől egyig eltűntek. Tompa pontosan ennyi választ küldött Szalontára, amit a

címzett megőrzött. Évtizedek múltán fia az MTA Kézirattárá-
nak adta át. Az irodalmi múltunk iránt érdeklődők a *Levele-
zés* öt kötetének mindenikében találkoznak a 22 éven át tartó
kapcsolatuk során papírra vetett mondanivalójukkal. Az
összesítésben Arany 148, míg Tompa 198 jelentkezéssel szere-
pel. Bisztray Gyula szerint „Arany és Tompa levelezése a
világirodalom levelestárában számottevő kincs”, a XIX. szá-
zadi magyar irodalomban pedig „a jelentősége rendkívüli”.

*

A két vezető poéta és szívbeli barát után ismerkedjünk meg a
levélváltás gyakorisága szempontjából harmadik helyet kiér-
demlő eszme- és munkatársakkal, a két Szilágyival. Arannyal
való találkozásuk időpontját és személyi kapcsolataikat
figyelve előbb Szilágyi Istvánról (1819–1897) kell szólnunk. Ő
is a debreceni Református Kollégiumban készül értelmiségi
pályára, s egy ideig osztálytársak. Kilenc év múltán István a
szalontai iskola rektora, és – legényember lévén – a baráti
család asztalánál ebédel. Elkerülhetetlen, hogy eközben esz-
mei kérdésekről, főként irodalmiakról szó ne essék. Erre már
azért is sor kerül, mert a vendég nyelvészettel és literatúrával
is elmélyülten foglalkozik. A Kisfaludy Társaság és a Magyar
Tudóstársaság hirdette pályázatokra tanulmányokat, szép-
irodalmi alkotásokat küld, s ezekkel magának hírnevet és
tekintélyes pályadíjakat szerez. Lelkesen biztatja barátját:
cselekedjék hasonlóan. Olykor könyveket, angol nyelvtant
hoz magával. E kétesztendei együttlét után jegyző uram
lemond korábbi fogadalmáról: „nem olvasni többet, ... lenni
közönséges ember, mint más”. Az elmondottak hatására a
jegyzői lakban a költészet otthonra talált. Szakértők állítják:
Arany első, pályadíjat nyert eposza, *Az elveszett alkotmány*
főhősének jelleme erősen hasonlít Szilágyi korábbi szatírjá-
nak egyik szereplőjéhez.

Kötetünk 1851-gyel záruló korszakában Szilágyi 24 levelet
küldött Aranynak, s ő 12-vel válaszolt. Ezekhez még három
további társítható, de azok kézen-közön eltűntek. István kez-
deményezése ezzel nem ért véget. Írásbeli kapcsolatuk továb-
bi negyedszázadig tartott.

A másik barát, az azonos vezetéknevű Sándor ugyancsak ez
idő tájt kereste föl soraival az ország legkiválóbbnak tekin-

tett költőjét. Ámde az elmondandók
érthetősége érdekében ajánlatos éle-
tének korábbi szakaszával megismer-
kednünk. Kolozsváron született, és
egy kerek évtizeddel volt fiatalabb
költőnkél. Egyetemi végzettséggel
tanár, szerkesztő és történetíró. A sza-
badságharc sikerét újságcikkeivel
kívánta ifjan elősegíteni. A bukás
után is hű maradt annak eszméihez,
és abban a szellemben szerkesztette
folyóiratait, majd nagyszabású törté-
nelmi műveit. Bohém természete és
pontatlansága miatt olykor Arany
rosszallását is kiváltotta, azonban
később, 1853-tól Nagykőrösön tanár-
társak lettek. A személyes kapcsolat-
nak köszönhetően jellemét, életcélját
megismerte, s ennek nyomán kapcso-
latuk barátságga nemesedett.

Levélváltásuk 1850 tavaszán azzal
kezdődött, hogy Szilágyi Sándor ver-
set kért a *Magyar Emléklapok* című
folyóirata számára. Az állását veszi-
tett másodjegyző *Letésem a lantot*
című, kesergő lírai vallomását postáz-
ta. Meglepő, hogy kíséző soraiban a
költő azt is feltűntette, hány pengőfo-
rintot vár érte. Ennek magyarázata a
megélhetési gondokkal küzdő apa
családja iránti elkötelezettsége.

E kezdeti ismeretség csupán egy esz-
tendeig tartott, és 14 Arany-, 13 Szilá-
gyi-levelet szült. Szomorú tény, hogy
ez utóbbiak közül tíznek nyoma
veszett. A szerkesztő Arany válaszaiból
következtetett tartalmukra. Arról
is itt kell szólnunk, hogy e borítékok
egy-két lírai vagy epikai költeményt
is tartalmaztak. – Levélváltásukkal
később is találkozunk; tárgya a költő

alkotásainak közzététele folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben.

A tíz levélnél kevesebbet fogalmazókról – terjedelmi okból – nem szólunk, egy serdülőkorból kilépő ifjú, Tisza Domokos kivételével. Ő kezdeményezte az írásbeli kapcsolatot 8 levéllel, ezekre egykori tanítója hárommal válaszolt. A kezdő poéta mindenik alkalommal néhány újabb keletű versét mellékelte, elemzést várva róluk. Meglepő Arany komolysága, amellyel e kísérleteket hosszan és alaposan boncolgatta. Az egyre bővülő kapcsolat csupán öt éven át virágzott, mert tudóbaja az ifjú gróftól másvilágra szólította.

*

A levelezés XVI. kötete anyagának összegyűjtése meglehetősen hosszú időt, 7 esztendőig igényelt. Pedig mind az irányító szerkesztők, mind a kutatást végző s az adattárat, jegyzeteket megfogalmazó Sáfrán Györgyi személye azonos maradt. E vaskos, 1264 lapot magába foglaló mű az 1852. január 1. és 1856. december 31. között Arany János írta és válaszként kapott leveleket tárja elénk. Terjedelmes anyagunk feldolgozásához, amint az előzőekben erről meggyőződhattünk, fölöttébb szükséges volt Bisztray Gyula közreműködése. Ezt most nélkülözniük kellett, mert irodalomtörténészünk 1978. január 6-án, 75 évesen elhunyt. Így Sáfrán Györgyinek kellett átvennie a leggyakrabban jelentkező Tompa Mihály írásait is. Eközben azt tapasztalta, hogy Bisztray Gyula – hanyatló egészségi állapota miatt – feladatának nem tudott eleget tenni, a levelek jó részét nem jegyzetelte. Áldozata azért is őszinte elismerést érdemel, mert maga is a hetedik X-hez közeledett. A Szövegkiadó Bizottság ezt azzal súlyosbította, hogy tőle várta a teljes Arany-levelezés feldolgozását. Ennek érdekében további két kötet anyagát cédulázta ki, helyenként magyarázattal kísérve.

*

Ideje, hogy a szerkesztés nehézségeinek bemutatása után a XVI. kötet tartalmi elemzésére térjünk át. Az Arany által nagykörösi tanársága kezdeti öt évében írott és kapott levelekkel ismerkedünk meg. E rövid idő alatt költőnk 44 személlyel teremtett kapcsolatot, miközben öt 51-en keresték föl

soraikkal. Az előbbiek élén Tompa Mihály áll 46 levéllel. Őt Tisza Domokos 36-tal, Ercsey Sándor pedig 33-mal követi. Tőlük messze elmarad Kovács János, a máramarosi főgimnázium igazgatójává lett egykori barát. Viszont örömmel fedezzük fel a fiatal Gyulai Pállal kialakuló kapcsolatot; ő költőnknek éltes korában nélkülözhetetlen munkatársa lesz.

E fél évtized alatt Aranyt 51 személy kereste fel baráti soraival, válaszaival, tanácsainak kérésével. Közülük Tisza Domokos rukkolt az élre, ám a Tompa Mihállyal folytatott levélváltás literatúrai jelentőségével a többiek fölé emelkedik. Ennek alapja a Petőfi-vel együtt megteremtett nép-nemzeti irányzatnak általuk való továbbélte-tése. Átérezték, hogy politikai elkötelezettség vár rájuk: a mostoha körülmények ellenére tovább kell vinniük a szabadságharc hagyományait, és a magyar népet ellenállásra kell buzdítani. E becses célt elérendő teremtette meg Tompa allegóriáinak sorozatát. A legismertebbek közé tartozik *A gólya* című, amelyre az osztrák cenzúra is felfigyelt. Két ízben vizsgálati fogságba vetik, miközben Kelemér község református parókiáján házkutatást tartanak. Aranynak mindaddig féltve őrzött leveleit elkobozzák, megsemmisítik. – Néhány év múltán békén hagyták, s ezt követően levelezésük hangneme, stílusa bizalmas, közvetlen. Tompánál fölfigyelhetünk a tollforgatókat megcélzó, humorba illesztett gúnyra. Kapcsolatuk baráti jellegről tanúskodik az Arany családnak 1855-ben immár Hanván töltött vakációzása. Ezt megelőzte a papköltő

nagykőrösi rövid látogatása. Ekkor, 1852 tavaszán találkoztak egymással szemtől szemben.

Ebben az időszakban a kis gróf töretlenül folytatja „költői munkálkodását”. Eredményét rendszeresen korábbi oktatójának küldi véleményezés végett, noha szülei már új magyartanárt szerződtettek, éppenséggel Lévay József költő, újságíró személyében. Arany – példás nevelőként – olykor részletesen, három-négy lapot fölhasználva válaszolt, s olyan színvonalon, amint tette volt a korabeli befutott poéták esetében. Megerősítem az igényessége által kiváltott csodálatom, tudván tudva, hogy diákjainak dolgozatait folyamatosan javítania kellett, tankönyv híján minden órájára leckevázlatot készített, ám ezek mellett múzsája, Kalliópé sem hagyta nyugton. Be kellett fejeznie *A nagyidai cigányokat* és folytatnia a *Daliás időket*, a *Toldi* trilógia második részét, népies eposzát, *Az első lopást*; belekezd a *Keveháza* hőskölteménybe, fokozott alkotásvágygal a *Csaba királyfi* első énekébe, de ki nem hagyhatók örök életű balladáit és vallomásos lírája. Mindezekre miként jutott ideje a közösségi, irodalmi ügyeket is föl vállaló családjának?

A tevékeny levelezőtársak harmadik helyén nevének kisöccse, az időközben ügyvéddé lett Ercsey Sándor áll. Arany 1850-ben szerény házat vásárolt, mert a jegyzői lakból kitudták őket. Ennek valós oka, hogy a notariális quartély mezővárosi tulajdon volt. A sajátjukat még egy éven át sem lakták, mert megélhetésüket biztosítandó, Nagykőrösre költöztek. Ingtalanuk tulajdonjogát viszont megőrizték, gondozását, lakók felkutatását sógorukra bízta. Leveleiben ő aprólékosan beszámol a roskadozó építmény állapotáról, a változó bérlőkkel vívott csatározásáról. Sőt, a költő kérésére ősszel olcsó búzát vásárolt, hogy tavasszal – megbízását teljesítve – jó áron értékesítse. Mindezekről gyakorta és részletesen tájékoztatja sógorát.

*

Az előzőekkel akár be is fejezhetnők a levelezés 2. kötetének ismertetését, ám homályban maradna egy olyan részletkérdés, amely számtalan olvasóban fölvetődhet.

Ez ama látszólagos ellentmondás, hogy költőnk 1851 novemberétől 1860 nyaráig családotul Nagykőrös lakója, viszont a

kritikai kiadás XVI. kötete 1856 decemberével megszakítja életének, tanárságának egységes szakaszát. Kőrösön való tartózkodásuk további három és fél esztendejének levélváltása a XVII. kötetbe kerül, folytatva a fővárosi tisztviselősége és szerkesztői tevékenysége írásaiival. Miért ez az ésszerűtlen megoldás?

Kérdésünkre a legilletékesebb, Sáfrán Györgyi felelt: „Az egyes kötetek összeállításában csak mennyiségi szempont vezérelhetett.” Való igaz. A XVI. kötet anyaga 1264 lapot (oldalt) igényelt, s a következő kötetbe még kb. 700 lapnyi Kőrösön kelt kézírás kívánkozott. Ily vaskos könyvvel olvasója nehezen boldogult volna.

Búcsúzásként Arany levélváltása kritikai közzétételének újabb megszakításáról mindenképpen szólnunk kell. Ezt tettük volt az előző két kötet kiadása közé beékelődött, hét esztendőre rúgó késés esetében, s ezt illik megcselekednünk a XVII. kötet bemutatása előtt. Erre annál inkább sort illik keríteniünk, mert e mostani szünet időtávja megháromszorozódott: az irodalomtörténészek 22 év elteltével juthattak a további levelekhez. Miért? Hiszen azt már közöltük, hogy Sáfrán Györgyi további két kötet anyagát összegyűjtötte, sőt egyeseket értelmezett is. Azonban itt lépett közbe az előrehaladott korával együtt járó betegeskedés, majd a 74. évében bekövetkezett halála (1985). E tragédiát egy hasonló felkészültségű Aranykutató hiánya súlyosbította, továbbá a kritikai kiadás főszerkesztőjének, a 78 éves Keresztury Dezsőnek és a 81

éves Barta János lektornak a lemondása. E három szaktudós kilépése a kritikai kiadás folytatásából bő két évtizedre fosztotta az irodalomtörténészeket s az érdeklődőket Arany János további levelezésének tanulmányozásától.

*

Az előzőekben említettük volt, hogy Arany János kezdeti két kötetének megjelenését 22 évnyi szünet követte. Nem akadt olyan kiadó, akit a 19. század legkiválóbb epikus költőjének személyi kapcsolatai elmélyülten érdekelték volna. Pedig Sáfrán Györgyi két további mű kiadását segítette elő a 28 doboznyi, kicédulázott levélváltással és részbeni jegyzetekkel. Elhunytá után mindezeket az Akadémiai Könyvtár Kézirattára óvta a majdani feldolgozó számára.

Ennek valóra váltását az Irodalomtudományi Intézet azzal oldotta meg, hogy 1994-ben a XVII. kötet munkatársainak vezetőjévé, főszerkesztővé Korompay H. János irodalomtörténészt, a főt említett intézet tevékeny tagját nevezte ki. Kutatásuk az 1857–1861 közötti évek levelezésének 531 darabját juttatta el 2004-ben az olvasókhoz, 1182 oldalnyi terjedelemben.

A közölt kéziratok keltezése kezdetének és lezárásának kérdése magyarázatot kíván. A kezdő dátum adott volt, mivel az előző kötetet záró levél 1856 decemberében íródott. Természetes, hogy a XVII.-et 1857 januárjától kell kezdeni. Ekkor még Nagykörsön tanárkodott Arany, ám folyamatos ittlétük egyre kérdésesebbé vált. Ennek kezdete azzal függ össze, hogy megérkezésekor azonosan vagy hasonlóan vélekedő kartársakkal barátkozott. Idő múltán ezek sorra eltávoztak. A helyükre érkezőket így jellemzi szalontai sógorának: „A collegatus szépen megvan egymással vagy inkább egymás mellett, de a régi jó cimboraság nincs.”

Poézise elapadásához betegsége is hozzájárult: „A fülzúgás kisebb nagyobb mértékben még mindig megvan. [...] Néha nem is hallok oly tisztán, mint máskor.” Látása is gyengül. Noha csupán 40 éves, szemüveget használ. Ennek ellenére az írást, olvasást olykor abba kell hagynia.

Azonban ne legyünk egyoldalúak! Ittléte lehetővé tette a helybéli s a pesti orvosi kezelést, a súlyosbodás megfékezését.

A politikai enyhülés lehetővé tette, hogy a pesti írók (Kemény Zsigmond, Eötvös József, Jókai, Gyulai Pál, Szász Károly), lapkiadók, szerkesztők (Csengery Antal, Heckenast Gusztáv, Kovács Lajos, Sárosi Gyula) személyesen vagy papírra vetett közléseikkel keressék föl Nagykörsön.

Két-három év múltán elvi-esztétikai és irodalmi feladatokkal kezd foglalkozni. Alkotó tevékenysége önállósodik. Önbecsülésének vitathatatlan jele, hogy immár kötelességének érzi magára vállalni az irodalomszervezői hivatást. E felismerését két megtisztelő kitüntetés idézte elő: a Magyar Tudományos Akadémia 1858. december 15-én tagjai sorába iktatja, 1860-ban pedig az újjáalakult Kisfaludy Társaság igazgatójává választja. Ezzel elősegítették szervezői szándékának valóra váltását: célul tűzte ki egy szépirodalmi, kritikai folyóirat megjelenését. *A Szépirodalmi Figyelőt* 1860. november 7-től 1862 őszéig szerkeszti.

Ennek ismeretében a teljességet óhajtó tanulmányozó előtt egy kérdés merül föl: a szerkesztőket s az Irodalomtudományi Intézetet mi készítette arra, hogy a XVII. kötetet nem e sajtótermék megszűntével zárta? A választ a kezdet kezdetén Sáfrán Györgyi fogalmazta meg: a kötetek összeállítása csak mennyiségi szempont dönthet. A szóban forgó mű terjedelme megközelíti az 1200 oldalt. Ám a megszűnés dátumának érvényesítésével az oldalszám 1400-ra ugorva megnehezítette volna a kötet használatát.

*

E terjedelmes előljáró után következzen az ötévnyi levélváltás tömör ismertetése! Az élen – az előző kötethez hasonlóan – a legjobb barátunk, Tompa Mihálynak írott 37 levél áll. Ez nem meglepő, hiszen az eszmetárs életében ez jelentős időszak. 1858. december 15-én az Akadémia tagjai sorába iktatja, így fejezvé ki a költészete által kiváltott nemzeti elismerést. Esztendő múltán sikere tovább gyarapodott. Az Akadémia pályázatára megírja *Kazinczy Ferenc emlékezete* című ódáját, s ezt díjra érdemesítették. Úgyszintén e foglaltosságának gyümölcse a két évtized alkotásaiból összeállított *Versek* öt kötete. Levelezésüknek az irodalomtörténetben több szempontból kimagasló a jelentősége. Kölcsönösen beszámolnak benne terveikről, készülő műveikről; egymás elé tárják megoldásra váró irodalomelméleti és gyakorlati kérdéseiket. Figyelemre méltó az a gazdag korrajz, amely kézírataikból bontakozik ki. Egyébként írásaikat vaskos humor jellemzi. Ezekkel ellentétben Arany gyöngédsége, együttérzése őszintén nyilvánul meg Tompáék két kisfiának elvesztésekor s a tiszteletesné visszatérő betegeskedése idején. A két feleség gyakorta ír egymásnak a férjek beszámolója folytatásaként. Arról mindenképpen szólnunk kell, hogy ritkán találunk olyan Tompa-levélre, amelyben aprólékosan be ne számolna betegségeiről, nyomasztó érzéseiről. Az egykori atlétatermetű, erős ember férfikora delén állandó rosszullétéről panaszkodik. Pesti, sőt bécsi orvosokkal vizsgáltatja magát, és felvidéki, ausztriai fürdőhelyektől reméli javulását. Ilyenkor a lelkészi teendőket a meghívott kispapok végezték el.

*

Az előző kötetben a legtöbb kapott levél a geszti Tisza Domokos tollából származott. Természetes, hogy költőnk ezekre kisegítő szándékkal válaszolt, sőt névnapján verssel köszöntötte. Ám e mostaniból az ifjú poéta levelei, versei teljesen hiányoznak. Miért? Serdülő korából kilépve tüdőbaj támadta meg. Noha szülei – orvosi tanácsra – levegőváltás céljából Olaszországban és Egyiptomban nyaraltatták, 1856 júniusában elhunyt. Édesanyja, gr. Tisza Lajosné gr. Teleki Julianna 1857 januárjában gyermeke nevelőjének, példaképének közli, hogy Domokos papírjai között egykor Nagykörsről küldött leveleinek kötegére talált. Ezeket a közeli Szalontán lakó Ercsey sógornak juttatja el, hogy ő majd továbbítsa.

A fenti esettől teljesen független a következő: a halálhírt követően Arany Kovács Jánost, egykori geszti tanártársát keresi fel soraival, s ama szándékát közli vele, hogy „jó lenne Domokos verseiből egy füzetkére eleget válogatni”.

E szándék a fájó szívű anya tudomására jutott, és mély tisztelettel köszönte meg a javaslatot, sőt a címet is elfogadta: *Tisza Domokos Hátrahagyott versei*. – A költő nem csupán a szerkesztést s a közlésre érdemesítettek kiválasztását vállalta el, hanem előszót is írt a kötethez. A grófnő 500 példány kinyomtatási költségét állta. Ebből a rokonokat, ismerősöket megajándékozta, Aranyt pedig arra kérte, hogy „kétszáz példány jövedelme valamelyik költő árvái javára fordítandó”. A szerkesztőnek köszönhetően ezt az összeget Garai János fia kapták. – A kötetünk címlapján jelzett öt év során Aranynek 6 levelét (közülük 4 elveszett) s a grófnőnek 8 válaszát tartjuk számon. A geszti kapcsolat ezekkel véget is ért.

A levélváltás gyakoriságát vizsgálva megállapítható, hogy Szász Károly 34, Gyulai Pál 23 írásával követte Tompát. Arany mindkettejüknek külön-külön 21 választ postáz. – Szász Károly, a korábbi tanártárs immár Kunszentmiklós református lelkésze, az irodalomnak nem fordított hátat. Kötetnyi versét juttatta el barátjához ama kéréssel, hogy nézze át őket, s az arra érdemesek megjelentetését segítse elő. Négy év múltán ez meg is történt az időhiánnyal küzdő barát közreműködésével.

Gyulai Pál író, költő és kritikus kilenc évvel fiatalabb Arany-nál, s ezzel is magyarázható az iránta érzett mély tisztelete. Kezdeti levelezésük részben magán-, részben közügyi tárgyú. Utóbbiak főként az Arany családnak Pestre költözését uralják. A következőkben ennek kiváló okával ismerkedünk meg.

Az ötvenes évek második felében a Habsburg-monarchia diplomáciai vereséget szenvedett a nyugat-európai nagyhatalmaktól. Ez a bécsi vezetőséget engedékenységre kényszerítette a leigázott magyarság iránt. A polgárosodást és a nemzet érdekeire figyelmező reformokat léptettek életbe.

Ennek egyik jele az anyanyelvű sajtó mennyiségi gyarapodása és tartalmi változatossága. Csak Pesten a két tucatot is meghaladó napi- és hetilap, képes- és divatlap, élclap szórakoztatja (nevelí?) az olvasóvá vált írásismerőket.

Mindezek előrebocsátása után Arany János ekkori tudatvilágával és magatartásával szükséges megismerkednünk. A reá és családjára tekintő változás helybeli oka az évtized végén kelletlenül teljesített, nyomasztóan ható oktató tevékenysége. Másrészt a saját nemzetpolitikai s a magyar szellemi élet felvirágoztatásához fűződő terveinek valóra váltására családjával Pestre kell költöznie. Ottani eszmetársainak, barátainak biztató levelei e szándékát szilárdítják. Valóra váltását a Kisfaludy Társaság azzal segítette elő, hogy igazgató-titkárrá választotta közepes fizetéssel. Ezzel családjának szerény létfenntartását biztosítja, de még inkább erősíti tervét egy igényes folyóirat létrehozására, amellyel a magyar polgárság, elsősorban az értelmiség szellemi kapcsolatait fokozza. Ennek megvalósítására szerkeszti a *Szépirodalmi Figyelő* literatúrai, művészeti, kritikai hetilapot. Ez ugyanakkor a Kisfaludy Társaság hivatalos szócsöve.

A *Szépirodalmi Figyelő* beköszöntő száma egyhamar, 1860. november 7-én megjelenik. Ezzel a főszerkesztőnek íróbarátaikhoz intézett levelei igen megsokasodnak: tüstént postáznak verset, prózát, esztétikai értekezést, könyvbírálatot, idegen nyelvekből készült fordítást. Szemléltetésként csupán két panaszából idézünk. Az egyik legjobb barátjának, Szász Károlynak így szövegezi meg gondját: „Nem képzelheted, mennyi bajom van e nyavalyás szerkesztéssel. Mindjárt-mindjárt kikopom a kézírásokból. Majd a vers nincs, majd a

novella fogy el, de különösebben a bírálatok, könyvismertetések rovata kínoz.” – Rövid idő múltán, 1861 januárjában Jókainak panaszkodik: „ha ez a most folyó semmiség elfogy a Figyelőben, végleg elakadok. Szólítottam fűt-fát; fű-fa ígérkezett is, de csak nem küld senki semmit.” – Legjelesebb magyar költőnk értékes irodalmi hetilapja nem teljesíthette a neki szánt felvilágosító, szellemi eligazítást nyújtó szerepet. Az olvasók inkább a könnyed, szórakoztató írásokat kedvelték. – A *Figyelő* további sorsáról a XVIII. kötetből értesülünk.

*

Az Arany-levelek címzettjeinek gyakorisági sorában Csengery Antal következik. Ő Várad szülötte, és három évvel fiatalabb szalontai barátjánál, kisfia keresztapjánál. Közösségi tettvágya a sajtó felé vezrelte. Megalapítja a *Budapesti Szemlét*, és 12 éven át szerkeszti, barátjától is közölve verseket. Levélváltásuk személyi, családi tárgyú, néhanapján politikai felhangokkal. Az 1850-es évektől mindketten az „irodalmi Deák-párt” eszméinek valóságba ültetését igyekeznek elősegíteni.

Ercsey Sándor mind a XVI., mind e mostani kötetben az élenjáró szalontai levelezőtárs minősítést érdemli meg. A költő 17, sógora 21 választ fogalmaz. Tárgyuk hasonló a korábbiakhoz: a családtagok hogyléte, munkálkodásuk, szülővárosuk építkezései, az egykori másodjegyző ismeretségi köre. Utolsó írásában az Arany-ház gondozója azt ajánlja,

hogy azt rövidesen el kell adni, mert egész évi jövedelmét javítására költik.

*

E kötet ismertetését statisztikai elemzéssel zárjuk. A tanulmányozott öt év során Arany 222 levelet fogalmazott 83 személy és intézmény számára. Eközben neki 294-et kézbesítettek 87 postázó részéről. Feltételezhető, hogy számtalan olvasó eltöpreng e kérdésen: ezek az írások milyen tárgyköröket érintenek, hiszen a költői alkotásokra fordítható időt nyirbálják meg.

Természetes, hogy az élen az író társakkal váltottak állanak. Továbbá a Kisfaludy Társaság titkáráként elkerülhetetlen volt, hogy a tagok részéről érkező összegeket meg ne

köszönje. A *Figyelő* főszerkesztője elismerő, dicsérő sorokat kapott, ám megindult a „pennarágók” „műalkotásainak” áradata is. Elvárták a közlést, esetleg a szakértő poéta elemzését. Velük ellentétben Arany hírnevének, tekintélyének vitathatatlanságáról vallanak a városok, egyesületek értesítései, hogy közgyűlésükön költőnket díszpolgárukká, tiszteletbeli taggá választották. A mostani 12 eset az elkövetkező évtizedekben megszorozódik. E kötet további újdonsága, hogy benne egy francia és két német nyelvű dicsérő levéllel találkozunk.